

the main directions of change. The problem of certain political changes is not the socially important value, but the benefit of certain political forces. Such circumstances are a brake element in solving national problems of Ukraine.

Keywords: *transit, transit society, political conflict, confrontation, democratic regime.*

УДК 323(477)

Ємельянова Г.І., Центр лідерства ОНУ імені І.І.Мечникова

ПЛЮРАЛІЗМ ЕЛІТ: ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

В даній статті досліджується сутність концепції плюралізму еліт та їх значення в формуванні ефективної політичної еліти в сучасній Україні. В умовах постійної кризи та реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Ключові слова: *політична еліта, політичне лідерство, плюралізм еліт, демократія, реформування, модернізація, криза.*

Сучасний стан, якість та тенденції щодо подальшого розвитку вітчизняної політичної еліти за своїми характеристиками лише частково відповідають морально-ціннісному та функціональному змісту даного поняття. Неможна сказати, що наша політична еліта не приймає політично важливих рішень, щодо життя країни, але співвідношення «цінності-інтереси-потреби» знаходяться один з одним у незбалансованому вигляді. Дії наших елітарних груп не завжди узгоджуються з потребами суспільства, рішення не відповідають інтересам та цінностям, не співвідносяться з загальними стратегічними орієнтирами розвитку держави і суспільства. В умовах постійної кризи владна еліта так і не розробила ефективних антикризових концепцій. Процес реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Як вважає Чорний П.Г., у нинішніх умовах становлення політичного лідерства в українській державі, кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, чи то суспільному русі, масовий

організації чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей [8].

На думку Чернюк І.А., низька ефективність української еліти проявляється майже за всіма показниками – економіка, соціальна сфера, демографічна та екологічна ситуація, культурне життя суспільства, адже ефективність оцінюється не тільки з точки зору економічно-господарської цінності, а й з точки зору таких чинників як раціональність, продуктивність, демократизм, справедливість, професіоналізм тощо. Політична еліта, що склалася останніми десятиліттями в Україні, не виконує дуже важливої функції ефективного позитивного, передусім морального взірця. Принаймні до 2014 р., відчуженість між елітою і населенням все більше зростала. І сьогодні політична еліта не користується довірою в суспільстві й фактично не може спиратися на підтримку громадян, політична еліта збільшуючи свої власні статки та надбання, все більше відривається від соціальної реальності простого українського суспільства [7, с. 157].

Тому звернення до цієї проблематики й досі актуальним. Особливо це стосується підходів щодо формування еліти та взаєморозуміння між різними елітарними групами.

Метою статті є визначення теоретичних та проблемних практичних аспектів застосування в Україні теорії плюралізму еліт. Досягнення мети передбачає вирішення низки завдань: визначити актуальність даного питання для сучасної України; окреслити теоретичне підґрунтя теорії плюралізму еліт; визначити основні положення даної теорії; окреслити можливості застосування теорії в політичному процесі України.

Сьогодні все уваги приділяється питанню, яку роль відіграють політичні елітарні групи в політичному процесі, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Спробами пояснення цих процесів є різноманітні теорії еліт. Особливої актуальності це набуває в процесах трансформації та демократизації, а саме, поєднання теорії еліт та демократичних теорій. Слід зазначити, що інколи таке поєднання ґрунтується на методології структурного функціоналізму та супроводжується дискусіями, які стосуються головних фундаментальних принципів демократизму. Це, насамперед, відмова від

принципу народовладдя, зведенням проблеми демократії та рівноправності лише до вироблення особливої процедури прийняття політичних рішень, недооцінкою ролі соціальної творчості народу, конструюванням спірних способів соціального управління. Таким чином, теорії елітизму використовують змінені морально-ціннісні компоненти демократичних теорій і формуються у вигляді концепції плюралізму еліт.

Концепція плюралізму еліт передбачає виокремлення і порівняння між собою різних елітних угруповань. Дану концепцію започаткував Ч.Міллс, який вважав, що еліта є наслідком соціальної стратифікації, а кожна страта фактично виокремлює та формує власну еліту. Концепція плюралізму еліт базується на таких основних положеннях:

- еліта розуміється як функціональна. Головною ознакою такої функціональності є професійна підготовка до виконання функцій управління конкретними громадськими процесами. Саме це визначає приналежність до еліти.

- еліта не розуміється як єдина привілейована група. Жодна з елітарних груп не здатна домінувати в усіх сферах життя. Плюралізм еліт визначається складним суспільним поділом праці, різноманіттям соціальної та політичної структури.

- розподіл суспільства на еліту і масу є умовним, а інколи досить розмитим. Між ними існують скоріше відносини представництва, ніж панування або постійного керівництва. Еліти знаходяться під контролем базисних груп. За допомогою різноманітних демократичних механізмів виборів, референдумів, опитувань, преси, груп тиску і т.д. можна обмежити або взагалі запобігти дії закону Міхельса про олігархічні тенденції і утримати еліти під впливом мас. Цьому сприяє конкуренція еліт, яка відображає економічну і соціальну конкуренцію в сучасному суспільстві. Вона запобігає створенню єдиної панівної керівної групи і уможливорює підзвітність еліт масам.

- в сучасних демократіях еліти формуються з найбільш компетентних і зацікавлених громадян, які досить вільно можуть входити до складу еліти, брати участь у прийнятті рішень. Головний суб'єкт політичного життя не еліти, а групи інтересів. Відмінності між елітою і масою засновані на різній зацікавленості в прийнятті рішень. Доступ до керівного прошарку відкривають не тільки багатство і високий соціальний статус, але перш за все особисті здібності, знання, активність і т.п.

- у демократичних державах еліти виконують важливі громадські функції, пов'язані з управлінням. Говорити ж про їх соціальне панування, - неправомірно.

Засновник даної концепції, Ч. Міллс розглядає еліту влади у трьох площинах: єдність еліти, однорідність еліти та аристократизм еліти. Кожна з елітарних груп здійснює панування і контроль у своїй галузі діяльності, але в той же час не здатна домінувати у всіх сферах життя суспільства. Між ними виникає конкуренція, що запобігає монополізації влади і засобів контролю. Структурний склад еліти (на прикладі, США) Р. Міллс визначив так: політична верхівка (президент, його радники та вища адміністрація); економічна верхівка (керівники транснаціональних корпорацій); військова верхівка (командування і стратеги Пентагону). На його думку, ці елітні групи і утворюють так званий «трикутник влади», який характеризують споріднені процеси формування, серед них - спільність шляхів досягнення соціального статусу еліти, взаємозамінність між членами трьох груп верхівки, внутрішня гнучкість та можливість «циркуляції», врешті високий рівень закритості еліти щодо проникнення до неї чужорідних елементів та осіб. Завдяки останньому, забезпечується «аристократизм» еліти, яка бажає зберегти свою ідентичність [4, с. 132].

Також, важливий внесок в розвиток концепції плюралізму еліт внесли такі вчені як Р. Даль та Р. Арон. Вони обґрунтували рух еліт від олігархії до «поліархії». Так, Р. Даль не вдається до аналізу структури еліти у масштабах всього суспільства, а оцінює три типи управлінських рішень, які приймаються місцевою владою, з тим щоб порівняти наміри та отримані результати. Це дало йому можливість специфічно висвітлити шлях від абсолютної олігархії до функціональної поліархії через період влади «патрициїв» (номенклатурного істеблішменту), добу «підприємців» та період влади «екс-плебеїв». Поліархічному типу влади притаманні більш прогресивні риси розсіяної нерівності, виникає новий ресурс влади, сутність якого не багатство і не соціальний статус, а популярність, без якої неможлива громадська легітимація. Функціонування поліархії передбачає наявність плюралізму еліт (політичної, економічної, адміністративної, профспілкової тощо), які мають свої власні резерви досягнення влади, конкурують і спілкуються, розподіляють сфери впливу [3, с. 38].

У концепціях плюралізму еліт найбільшою мірою піддаються перегляду уявлення класичної теорії еліт. В її рамках звертається увага на те, що в демократичному суспільстві на основі різноманіття

соціальної структури складається не єдина привілейована група, а функціональна безліч еліт. Жодна еліта не може домінувати у всіх сферах суспільства. Відносини панування і підпорядкування між елітою і масою замінюються переважно відносинами представництва між ними. Головними суб'єктами соціальних процесів стають не еліти, а різноманітні групи інтересів. Прихильники плюралістичних концепцій еліт вказують на те, що в рамках сучасного західного суспільства класичне уявлення про принцип поділу влади має доповнюватися становищем про розділення еліт. Р.Шварценберг відзначав, що поділ влади «потрібно впровадити у відповідну соціальну реальність, яка буде йому основою. Поділ влади це не більше ніж ілюзія, якщо вона не спирається на своє природне доповнення: плюралізм еліт» [9, с. 136].

Р. Шварценберг застосовує так званий репутаційний підхід, під яким розуміє еліту як замкнуту групу, статус і діяльність якої оцінюють інші групи суспільства, тобто вони визначають її репутацію. Ті, над ким простирається влада, можуть визначати, оцінювати тих, у кого влада знаходиться реально [9, с. 139]. Отже, репутація визначається з точки зору можливостей впливу даного класу і оцінок його соціального походження. Р. Шварценберг говорить про еліту як про «касту», або «нову аристократію», яка являє собою «трикутник влади», що складається з політиків, вищої адміністрації і ділових кіл. Вона абсолютно контролює владу, формує уряд, керує державою, керує великими корпораціями і банками. В результаті в країні формується згуртована і різнобічна еліта, яка монополізує владу в політичному, адміністративному та економічному секторах. Здатність вирішальним чином впливати на різні сторони життя суспільства забезпечується не тільки концентрацією стратегічних ресурсів в руках політичної еліти та можливістю прийняття найважливіших рішень, але і підтриманням високої репутації членів еліти [9, с. 140].

Рекрутування членів «нової аристократії» відбувається з вищих верств суспільства. Вони отримують престижну, елітарну освіту. Кар'єрне просування відбувається також на основі чітко продуманої схеми. Р. Шварценберг відзначав, що політична олігархія спирається на самостійне класове рекрутування, головними засобами якого є вищі навчальні заклади та вищі ешелони влади. Особливість політичної кар'єри «нової аристократії» полягає в просуванні без участі у загальних виборах. Спочатку вихідці з «нової аристократії» займають міністерські пости, крісла голів корпорацій, а потім, добившись

слави, популярності, знайшовши зв'язки у вищих ешелонах влади, стають володарями мандатів парламентаріїв. Однак, як відзначає Г. Моска, основна маса депутатів не входить до «еліти влади», вона практично не приймає участі в процесі прийняття політичних рішень. Отже, політичний клас поділений на дві частини, - обмежену групу «вищих начальників» і більш численний прошарок «другорядних начальників» [5, с. 190].

«Панування еліт - закон суспільного життя»... саме так формулює Г. Моска своє кредо з цього приводу: наявність правлячих верств стає очевидним навіть при самому поверхневому погляді [5, с. 187]. Але оскільки управління суспільними справами завжди «знаходиться в руках меншості впливових людей», з якими свідомо чи несвідомо вважається більшість, Г. Моска ставить під сумнів сам термін «демократія». Демократію він вважає камуфляжем все тієї ж влади меншини. Її він називає плутократичною, визнаючи, що саме в спростуванні демократичної теорії в основному полягає завдання його теоретичного пошуку. Але ж відомо, що влада меншості над більшістю в тій чи іншій мірі легітимізується, тобто здійснюється за згодою більшості [5, с. 192].

Г. Моска вважав, що «представники правлячої меншості незмінно мають властивості, які є реальними або уявними, і які глибоко шанують в суспільстві, в якому вони живуть». Головними серед них є - освіта, сміливість, гнучкість, сила переконання, готовність використовувати силові методи стосовно противника. Ці якості вкрай важливі для представників правлячих сил, бо маси, на думку Г. Моски, в принципі апатичні і завжди схильні благоговіти перед силою. Тільки при сильному лідері маси заспокоюються, а еліта стає невразливою [5, с. 195].

Ще один аспект який є цікавим саме для суспільства яке намагається дістати вищого рівня демократії - це теза Г. Моски про необхідність для можновладців матеріальної та моральної переваги, а також «військової доблесті». У суспільствах, що відрізняються високим рівнем цивілізації, особливого значення набуває інтелектуальна перевага управлінського меншини і багатство. «Домінуючою рисою правлячого класу стало більшою мірою багатство, ніж військова доблесть; правлячі швидше багаті, ніж хоробрі». І далі: «У суспільстві, що досягло певної стадії зрілості, де особиста влада стримується владою громадською, можновладці, як правило, багатше, а бути багатим - значить бути могутнім» [5, с. 196-197]. І як ми бачимо сьогодні, - теза Г. Моски й досі актуальна для України.

Ще на один момент слід звернути увагу, це думка Г. Моски щодо фундаменту суспільного розвитку. На його думку, такою основою є не економіка, а політика та політичні відносини. Він пояснює це тим, що правлячий або політичний клас концентрує керівництво політичним життям в своїх руках, об'єднує індивідів, що володіють «політичною свідомістю» і вирішальним впливом на економіку, на економічну еліту. З переходом від однієї історичної епохи до іншої змінюється склад правлячого класу, його структура, вимоги до його членів, але, як такий, цей клас завжди існує, більше того, саме він визначає історичний процес. А раз так, то завдання елітології полягає в дослідженні умов існування правлячого політичного класу, утримання ним влади, механізмів взаємовідносин з масами. Із цим слід погодитися.

Г. Моска розрізняє автократичний і ліберальний принципи правління організованого меншини в залежності від характеру політичної ситуації і скептично оцінює концепції народного суверенітету і представницького правління. На питання про те, який тип політичної організації є найкращим, Г. Моска відповідає однозначно - той, який дає еліті можливість розвиватися, піддаватися взаємному контролю і дотримуватися принципу індивідуальної відповідальності. Владу еліти він ставить в залежність від того, в якому ступені якості її членів відповідають потребам епохи, з якої б соціальної страти вони не рекрутувалися. Причому, правляча меншість може рекрутувати різними способами, але головним критерієм відбору є здібності, професіоналізм і якості, бажані для політичного управління. Тому найважливішим завданням Г. Моска вважав аналіз кадрового складу еліт, принципів її формування, систем їх організації. Мало того, навіть зміни в структурі суспільства, вважав він, можна підсумувати і змінами в складі еліт. З його точки зору, правляча меншість завжди більш-менш консолідованою і піддається тенденції перетворитися в закритий клас. Втім, вчений зауважує, що саме це говорить про історичну небезпеку цієї тенденції для самої ж еліти. Тут він звертає увагу на помітну в сучасних умовах тенденцію переходу від більш закритих правлячих класів до менш закритих, від спадкових привілейованих каст до більш відкритих систем, де, зокрема, освіта відкриває шлях до урядових постів [2, с. 33].

Вказуючи на складність і суперечливість зміни соціального простору в результаті розвитку демократичних процесів у сучасному суспільстві, багато вчених відзначають збереження тенденції авто-

ритарності в системі владних відносин, зрощування еліт і їх всеосяжного контролю над суспільством.

Так, Р. Мілс, критикуючи ідеологію плюралізму еліт, на основі проведеного ним інституційного аналізу стверджував, що еліта в кожному суспільстві очолює три головних інститути: державу, армію, великі корпорації. «Ієрархічні інститути держави, корпорація та армія утворюють собою знаряддя влади; як знаряддя влади вони зараз мають таке значення, якого вони ніколи ще не мали протягом всієї історії людства; на вершинах цих ієрархій і знаходяться командні пункти сучасного суспільства, виявлення яких дає нам соціологічний ключ до розуміння ролі американських вищих кіл. Сім'я, церква і школа пристосовуються до сучасного життя; уряд, армія і корпорація формують їх. Кожен з цих інститутів зімкнувся з іншими, тому що наслідки прийнятих в них рішень мають тенденцію стати всеосяжними, то керівні діячі гуртуються, утворюючи тим самим, пануючу еліту» [4, с. 26-27].

У зв'язку з цим К. Поппер вказує, що «проблема контролю за правителями та перевірки реалізації їхньої влади є інституціональною проблемою» [5, с. 153] і вимагає до себе особливої уваги. З огляду на сформовані реалії і розуміючи, що, обравши лідерів, маси втрачають над ними контроль, Й.Шумпетер надавав важливе значення елітарним групам, які не знаходяться при владі. На його думку, активізація таких автономних груп, наприклад, як академічна або університетська, сприятиме посиленню контролю над правлячою елітою [9, с. 26-27].

Деякі представники плюралістичної концепції еліти, наприклад, Р. Арон, фактично ототожнюють поняття «панівний» і «правлячий» класи. Вчений відзначав олігархічність будь-якого режиму, тобто всі суспільства управляються меншістю, якій підпорядковується більшість населення, а політичний режим відповідає суті і проявам існуючої еліти. Елітою він називає тих, хто перебуває на вищих щаблях ієрархії в різних галузях діяльності, тих, хто займає найбільш привілейовані позиції за рівнем багатства або престижу. Р. Арон виділяє «політичний клас» як більш вузьку меншість, що виконує функції управління в країні. «Правлячий клас» це привілейовані групи, які без здійснення політичних функцій впливають і на тих, хто управляє, і на тих, ким керують. «Правлячий клас» здійснює свої функції за допомогою володінням потужною економічною чи фінансовою владою або за допомогою морального авторитету [1].

Таким чином, в концепціях плюралізму еліт знаходять своє вираження процеси ускладнення суспільного розподілу праці, зростання соціальної диференціації і різноманіття соціальних груп, посилення впливу творчості мас на розвиток соціальних процесів на основі використання різноманітних каналів свого впливу. Разом з тим в рамках даної концепції еkleктичне трактування різноманітних груп інтересів як суб'єктів соціальних інтересів залишається незадовільною. Вона недооцінює складні взаємозв'язки соціальної системи та її агрегованих суб'єктів з минулим і майбутнім, суперечливість взаємодії економічних, політичних та соціо-культурних факторів.

Радикальним варіантом концепції плюралізму еліт виступає ідеалізована модель демократичного суспільства, яка на основі економічної і соціальної конкуренції формує таке динамічне співвідношення еліт, при якому еліти виникають з найбільш гідних осіб і знаходяться повністю під контролем населення, виконуючи соціально важливі функції таким способом, що повністю усуваються відносини панування та сприяють посиленню соціальної нерівності і зникає відчуження людини від влади.

Концепції плюралізму еліт широко використовуються для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій. Однак ці теорії багато в чому ідеалізують політичну реальність. Численні емпіричні дослідження свідчать про явну нерівномірність впливу різних соціальних верств на політику, про переважання впливу капіталу, представників військово-промислового комплексу і деяких інших груп. З огляду на це, деякі прихильники плюралістичного елітизму пропонують виділяти найбільш впливові «стратегічні» еліти, чий судження, рішення і дії мають важливі наслідки для суспільства.

Бібліографічний список:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/aron/intro.php
2. Ашин Г. К., Охотский Е. В. Курс елітології. М.: «СпортАкадемПресс», 1999. 368 с.
3. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37-48.
4. Миллс Р. Властвующая элита. М.: Издательство иностранной литературы, 1959. 542 с.
5. Моска Г. Правящий класс. *Социс*. 1994. № 10. С. 187-198.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. / пер. з англ. О. Коваленка. К.: Основи, 1994. 444 с.

7. Чернюк І. А. Політичні еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1), травень, 2017. С. 155-158.
8. Чорний П. Г., Похило І. Д. Основні чинники формування ефективної політичної еліти та політичного лідерства в Україні. 2017. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php>
9. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. Ч. 1. М., 1992. 121 с.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. М. : Экономика, 1995. 540 с.
11. Holtmann E. Der Parteienstaat in Deutschland. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2012. 302 S.
12. Michels R. Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft. Ein Beitrag zura Problem der Demokratie. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 1908. N 27.

In this article the essence of the concept of pluralism of the elites and their significance in the formation of an effective political elite in modern Ukraine is explored. In the conditions of a constant crisis and reform, the Institute of Political Leadership and Political Elite in Ukraine requires profound changes, because they should be the driving force behind bringing the country to a qualitatively new level of development.

Keywords: political elite, political leadership, pluralism of elites, democracy, reform, modernization, crisis.

УДК 32.007.62

Шишименко І.М., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

ПОЛІТИЧНІ ЕКСПЕРТИ: ХТО ВОНИ?

Досліджується інститут політичних експертів як один з головних суб'єктів сучасного медіа-простору. Уточнюються ознаки політичного експерта та фактори довіри до нього. Зроблено висновок, що політичні експерти стали одним з найважливіших суб'єктів медіа-політики, що з одного боку, надає громадянам потрібні політичні знання й інформацію, з іншої, ними маніпулює. Ознаками політичного експерта є політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Ключові слова: політичний експерт, політична експертиза, медіа-політика, політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Головним фактором вибору теми статті стала її актуальність, адже ефективність політико-державного керування неможлива без